

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. XII

MIASTO SŁAWNO

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM XII

MIASTO SŁAWNO

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO 2017

ABSTRACT: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. 12: *Miasto Sławno* [History and Culture of the Sławno region, vol. 12: Sławno – the town]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2017, pp. 328, figs 109, tables 17. ISBN: 978-83-947670-0-6. Polish texts with German summaries.

These are studies of aspects of history and culture of the town Sławno (Pomerania, Poland). Its origin is in Middle Ages (14th century) but there are some archaeological data suggesting the earlier erection of the town. The town and its citizens were subject of many political changes. Since mid of 17th century up to mid of 20th century the town was under German control. During that time the town developed in terms of cultural aspects as well as spatially. The concept of the palimpsest allows to identify the processes of introducing new and erasing existing elements of the town. Some papers discuss changes in townscape – slow, evolutionary in 18th and 19th century and quick and dramatic after the WWII. Will the history of the town inspire current citizens to promote sustainable development including respect to the historic value?

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2017
© Copyright by Authors

Na okładce: Hugo Walzer, *Kościół Mariacki* 1920, olej, 74 × 94 cm

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brigida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*
Skład i łamanie komputerowe: *Eugeniusz Strykowski*

Publikację wydano przy finansowym wsparciu Urzędu Miejskiego w Sławnie

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2

ISBN: 978-83-947670-0-6

Druk/Druck: BOXPOL, 76-200 Słupsk, ul. Wiejska 28, e-mail: boxpol@post.pl

Spis treści

Jan Sroka, Włodzimierz Rączkowski, <i>Historia jako konfrontacja: czy odrabiamy lekcje?</i>	7
Ignacy Skrzypek, <i>Badania archeologiczne na terenie Sławna</i>	17
Krzysztof Skrzypiec, <i>Sławno w zasobie Archiwum Państwowego w Koszalinie Oddział w Słupsku</i>	47
Józef Lindmajer, <i>O ludności Sławna od połowy XVII do przełomu XVIII i XIX wieku. Wybrane zagadnienia</i>	65
Sylwia Wesołowska, <i>Szkolnictwo w Sławnie do 1945 roku. Próba podsumowania</i>	87
Krystyna Rypniewska, <i>Witraże przedwojennego Sławna</i>	113
Janina Kochanowska, <i>Wczesna twórczość rzeźbiarska Fritza Theilmanna w pomorskim Sławnie</i>	129
Konstanty Kontowski, <i>Cmentarze, pomniki i miejsca pamięci o zmarłych w Sławnie</i>	147
Ewa Gwiazdowska, <i>Architektura i urbanistyka dawnego Sławna w świetle źródeł ikonograficznych z czasu od XVII do połowy XX wieku</i>	161
Kacper Pencarski, <i>Transport w Sławnie w latach 1918–1939</i>	241
Włodzimierz Rączkowski, <i>Historyczne przestrzenie miasta we współczesnym kontekście – spojrzenie z... dystansu</i>	261
Zbigniew Sobisz, <i>Dendroflora terenów zieleni Sławna</i>	287
Indeks osób	317
Indeks nazw geograficznych	323
Lista adresowa Autorów	327

O ludności Sławna od połowy XVII do przełomu XVIII i XIX wieku. Wybrane zagadnienia

JÓZEF LINDMAJER (Słupsk)

Wprowadzenie*

Od końca lat 20. XVII wieku wzmógł się proces politycznego, terytorialnego i gospodarczego rozpadu pomorskiego księstwa Gryfitów. Takie symptomy nasiliły się w krótkim czasie (zaledwie 10-letnim okresie), zwłaszcza po śmierci ostatniego pomorskiego władcy – księcia Bogusława XIV 10 marca 1637 roku. Już od lat 1627–1630 państwo pomorskie (z ziemią sławieńską) stało się – mimo zadeklarowanej neutralności – przedmiotem w rękach okupacyjnych wojsk głównych stron walczących w wojnie trzydziestoletniej (1618–1648): duńskich, cesarskich, szwedzkich i brandenburskich.

Po rozbiórze ziem dawnego księstwa pomorskiego Gryfitów w latach 1648–1653 historyczna ziemia sławieńska (ze Sławnem, Darłowem, Polanowem i Sianowem) przypadła Brandenburgii – jej ówczesnemu władcy księciu elektorowi Fryderykowi Wilhelmowi („Wielkiemu Elektorowi”) – wraz z niemal całym terytorium nieistniejącego państwa Gryfitów, położonym na wschód od Odry. Ta część ziem pomorskich w rękach Hohenzollerna została przekształcona w odrębną dzielnicę polityczno-administracyjną zwaną Pomorzem Tylnym (Hinterpommern) lub poprawnie – Elektor-skim Księstwem Pomorza Tylnego¹. To w jego składzie przez półtora wieku funkcjonowała ziemia sławieńska, najpierw jako okręg zwany dystryktem, następnie jako powiat.

* Ze względu na prośbę Autora redaktorzy w tym tekście wyjątkowo przyjęli tradycyjny sposób cytowania.

¹ Churfürstliches Hinter-Pommersches Herzogthum.

1. Wielkość zaludnienia

Wojna trzydziestoletnia na Pomorzu przyniosła zniszczenia materialne, zwłaszcza finansowe, pogłębiła ubóstwo jego mieszkańców, zaowocowała znacznym spadkiem potencjału demograficznego. Na terenach wiejskich ziemi sławieńskiej (z wyłączeniem wsi państwowej domeny darłowskiej – Amt Rügenwalde) była to wręcz katastrofa demograficzna. W okręgu sławieńskim liczba ludności włości szlacheckich i miejskich (Sławna, Darłowa) zmniejszyła się o ponad 60%, a licząc tylko warstwę chłopską – aż o 66%, natomiast w okręgu słupskim o około 33%². O regresie demograficznym w miastach, który był skutkiem wojny trzydziestoletniej, świadczą np. te dane. Pomimo niewielkich zniszczeń w tkance zabudowy w Sławnie jeszcze w latach 1664–1665 niezamieszkałe domy, „budy” i piwnice stanowiły 30% wszystkich budynków, w Darłowie 38,7%, w Słupsku 21,1%³. Pod koniec lat 30. XVII wieku w Sławnie pozostało zaledwie 40 pełnoprawnych mieszczan (Bürger)⁴. W Darłowie straty demograficzne oceniane są na około 45–50% stanu przedwojennego. Regeneracja sił demograficznych w Sławnie następowała niezwykle wolno. W 1677 roku ogólna liczba mieszkańców tego miasta to zaledwie 432 osoby (por. Tab. 1)⁵.

Także na początku XVIII stulecia nie pojawiły się impulsy odnowy podstaw gospodarczych oraz demograficznych Sławna, czego dowodzi liczba ludności w 1712 roku, tj. zaledwie 708 osób. Zatem w ciągu 35 lat (od 1677 roku) przybywało w Sławnie średnio rocznie ośmiu mieszkańców i to wyłącznie jako wynik własnego przyrostu naturalnego. Jedna statystyczna rodzina w tym mieście w 1677 roku liczyła tylko 3,1 osoby⁶. Taki

² Z. Szultka, [w:] *Historia Pomorza*, G. Labuda (red.), t. II: *Do roku 1815*, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2003, s. 37 (dalej: Z. Szultka, [w:] *Historia Pomorza*, II/3).

³ Tamże, s. 39, przypis 35.

⁴ M. Wehrmann, *Geschichte von Pommern*, Bd. 2, Gotha: Friedrich Andreas Perthes 1906, s. 144.

⁵ L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preussischen Herzogthums Vor- und Hinterpommern*, Bd. II, Theil 2, Stettin: H.G. Effenbart, Königl. Buchdrucker 1784, s. 840; A. Stoebbe, *Chronik der Stadtgemeinde Schlawe i. Pom.*, Schlawe: Druck H. Moldenhauer & Sohn 1898, s. 291; H. Griebenow, *Die Stadt Schlawe, Unsere Heimat. Beilage zur „Kösliner Zeitung“*, Nr 6, 1924; A. Viernow, *Aus Pommerns Geschichte*, Bd. II, Stettin: Herrcke & Lebeling 1926, s. 42; H. Lesiński, *Handel morski Kołobrzegu w XVII i XVIII wieku*, Szczecin: Wydawnictwa Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie 1982, s. 41; Z. Szultka, [w:] *Historia Pomorza*, II/3, s. 39.

⁶ Obliczenia wg A. Stoebbe, *Chronik...*, s. 291.

Tabela 1. Ludność Sławna i Darłowa w latach 1712–1806

Rok	Liczba ludności		Rok	Liczba ludności	
	Sławno	Darłowo		Sławno	Darłowo
1712	708		1786	1628	2257
1740	1453	1973	1787	1645	
1756	1351	1963	1788	1672	
1762	1033	1697	1789	1661	2288
1763	1015	1864	1790	1657	
1766	1435		1791	1682	2331
1768	1224	1879	1792	1691	
1770	891	1948	1793	1697	
1771	1452	1952	1794	1702	2347
1772	1470	1870	1795	1650	
1773		1880	1796	1634	
1775	1483	2026	1797	1656	2394
1776	1574	2048	1798	1744	2394
1777	1579		1799	1668	
1778	1526		1800	1703	
1779	1535		1801	1709	
1780	1594		1802	1773	2491
1781	1572		1803	1780	
1782	1602	2255	1804	1766	
1783	1556		1805	1723	
1784	1556	2287	1806	1744	
1785	1585				

Źródło: A. Stoebbe, *Chronik...*, s. 58, 61, 69; Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej AP Szcz.), Zespół: Rękopisy i spuścizny (dalej RiS), Nr 687, 688, 690, 692, 693, 695, 699; Ch.F. Wutstrack, *Kurze historisch-geographisch-statistische Beschreibung von königlich preussischen Herzogthümer Vor- und Hinterpommern*, Stettin: 1793, s. 654–671; F. Restorff, *Topographische Beschreibung der Provinz Pommern mit einer statistischen Uebersicht*, Berlin–Stettin: Nicolaischen Buchhandlung 1827, s. 254; Ostpommersche Heimat. Beilage der „Zeitung für Ostpommern” (dalej Ostp. Heimat. Beilage) 1939, Nr 8; Z. Szultka, *Rozwój zaludnienia Słupska w XVII–XVIII wieku*, „Rocznik Koszaliński” nr 25, 1979, s. 95; *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II: *Die Städte und Landgemeinden*, M. Vollack (hrsg.), Husum: Druck- und Verlagsgesellschaft 1989, s. 751; L.W. Brüggemann, *Beiträge zu der ausführlichen Beschreibung des Königl. Preussischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, Bd. I, Stettin: H.G. Effenbart, Königl. Buchdrucker 1800, s. 400; G. Kratz, *Die Städte der Provinz Pommern. Abriss ihrer Geschichte zumeist nach Urkunden*, Berlin: Bath 1865, s. 353; H. Lesiński, *Główne linie rozwoju gospodarczo-społecznego Kołobrzegu w XIII–XVIII wieku*, „Szczecin”, nr 1–2, 1960, s. 37; *Topographisch-Statistisch-Geographisches Wörterbuch der sämtlichen Preussischen Staaten*, Theil 10, Halle: Karl August Rümmler 1801, s. 178, 308.

negatywny proces na drodze odbudowy stanu zaludnienia Sławna trwał przez około 50–60 lat, mimo iż system nowego państwa elektorskiego, potem (od 1701 roku) królów pruskich zagwarantował dość długi okres względnej stabilizacji społeczno-gospodarczej oraz politycznej także w regionie wschodnim Hinterpommern⁷. Wiązało się z nim wiele starań i za-

⁷ Z wyjątkiem tych okresów wojny północnej 1700–1721, kiedy sojusznice wojska rosyjskie przechodziły tą strefą nadbałtycką, kierując się na Pomorze Szwedzkie (na zachód od Odry).

chęć materialnych celem nakłonięcia ludności spoza granic władztwa Hohenzollernów (np. z północnych ziem Rzeczypospolitej) do osadnictwa, do zasiedlania powojennych pustek i parcel. Początkowo zabiegi te nie przyniosły wymiernych efektów; np. w latach 1688–1713 zaludnienie Brandenburgii-Prus utrzymywało się prawie na tym samym poziomie⁸. Sławno wegetowało gospodarczo i trwało wręcz w demograficznym bezruchu. Na przełomie XVII i XVIII wieku liczba ludności ogółem oscylowała (do lat 1710–1712) w granicach 600–700 osób.

Regres ludnościowy, mierzony niezwykle powolnym przyrostem potencjału demograficznego w analizowanym okresie, były zjawiskiem typowym dla większości miast wschodniego obszaru Hinterpommern. Obejmował także Słupsk, który swoje straty ludnościowe, poniesione w pierwszej połowie XVII wieku, wyrównywał przez ponad 100 lat⁹.

Pierwszy najbardziej korzystny trend ludnościowy dostrzegamy w Sławnie – mniej więcej – w drugiej i trzeciej dekadzie XVIII wieku, kiedy wygasły tutaj ogniska epidemii dżumy szalejącej z różnym nasileniem w prowincjach północno-wschodnich Królestwa Pruskiego (1709–1711) i gdy rozpoczęło się „dzieło wielkiej kolonizacji”¹⁰. W latach 1709–1710 rejony słupski i sławieński odnotowały ujemne saldo ruchu naturalnego¹¹. Nie należy jednak wyolbrzymiać negatywnego wpływu tej klęski na wielkość zaludnienia Sławna, gdyż ogólnie w pierwszej połowie XVIII wieku utrzymywała się w tym mieście stała tendencja wzrostu, nawet nieco większa niż w Darłowie. W Sławnie szybciej aniżeli np. w Słupsku znikwały puste działki, zajmowane przez nowe budynki lub budy mieszkalne. Między rokiem 1712 i 1740, czyli do początku wojen Prus o Śląsk (1740–1745), nastąpiło podwojenie stanu zaludnienia Sławna (z 700 do 1450 mieszkańców), ale i tak nadal w tym mieście było mniej (i to zdecydowanie) ludności niż w Darłowie. To ostatnie miasto wprawdzie w latach 1700–1740 (i do około 1756 roku) wykazywało stagnację zaludnienia, lecz na poziomie około 2 tys. osób.

W Sławnie między rokiem 1712 i 1740 średnio rocznie przybywało 26–27 osób, tj. więcej od własnego średniego wskaźnika przyrostu natu-

⁸ B. Engelmann, *Prusy. Kraj nieograniczonych możliwości*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 1984, s. 98.

⁹ J. Lindmajer, [w:] *Dzieje Słupska*, Słupsk: Urząd Miejski w Słupsku, WSP Słupsk 1986, s. 174.

¹⁰ B. Engelmann, *Prusy...*, s. 95; M. Kosman, [w:] *Pomorze*, t. II: *Do roku 1815*, cz. II, G. Labuda (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 1984, s. 455 i n. O skutkach epidemii dżumy na pruskim Pomorzu w latach 1709–1711 m.in. Z. Szultka, [w:] *Historia Pomorza*, II/3, s. 43.

¹¹ Z. Szultka, [w:] *Historia Pomorza*, II/3, s. 43.

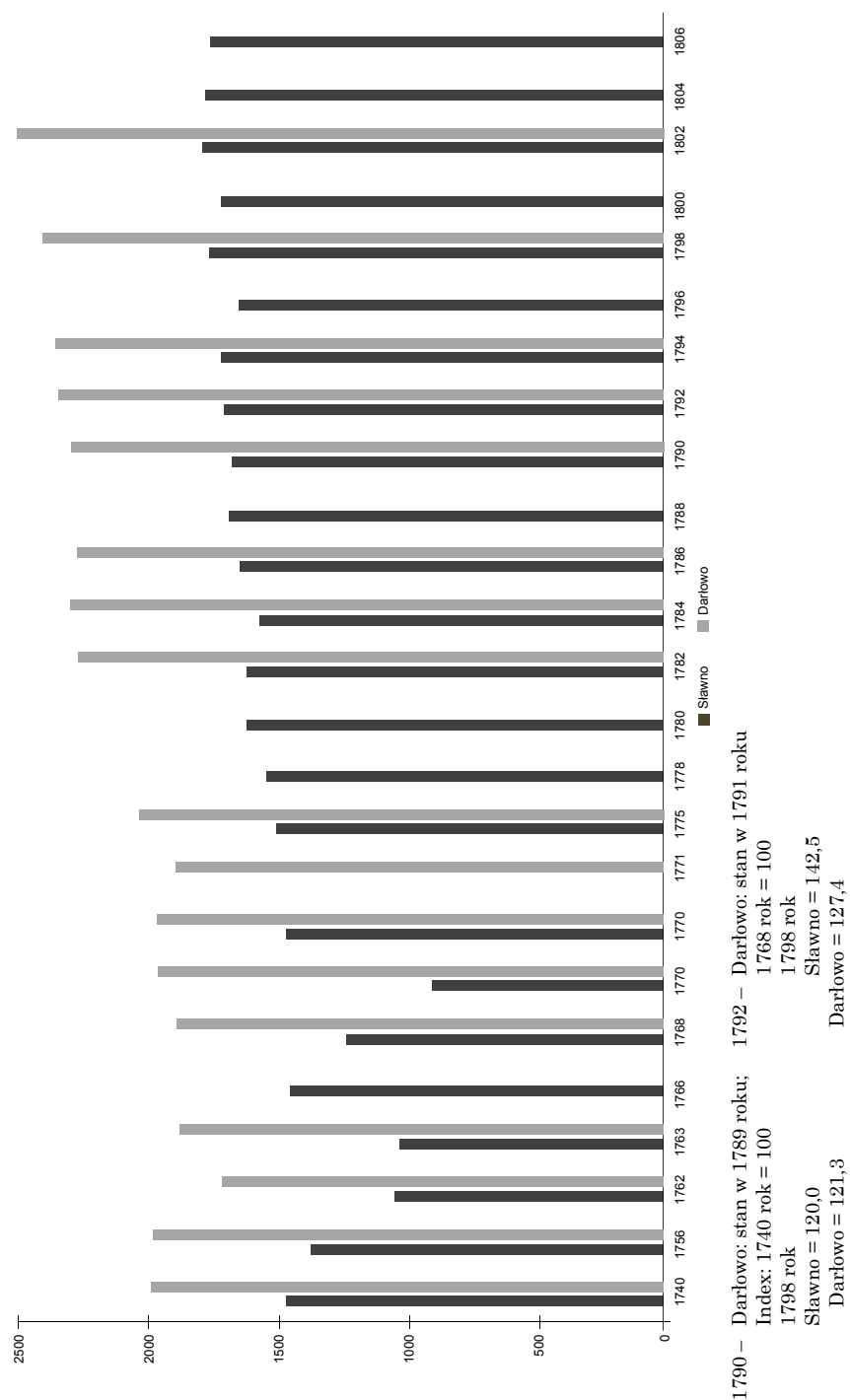
ralnego. Zatem zaczęli się tu osiedlać ludzie z zewnątrz. Wydaje się przy tym, iż ważnym impulsem dla tego procesu wzrostu zaludnienia w podanym okresie było zlokalizowanie w Sławnie w 1718 roku małego garnizonu dla szwadronu huzarów (o tym niżej).

O statystyce zaludnienia Sławna w latach 1740–1806 informują dane bezpośrednie zawarte w Tabeli 1 i ujęte w formie graficznej (Ryc. 1). Dostrzegalny był niewielki regres demograficzny w latach 1740–1756, potwierdzony absolutnym ubytkiem o 100 osób (7% ludności z 1740 roku), który to proces pogłębił się w dobie wojny siedmioletniej (1756–1763). W 1762 roku w Sławnie mieszkało o 320 osób mniej niż w 1756 (minus 23,5%), w 1763 roku o blisko 340, co dało wskaźnik absolutnego ubytku o 25%, podczas gdy regres ten w odniesieniu do całej prowincji pomorskiej wyniósł (1756–1763) około 20%. W Darłowie spadek zaludnienia był dwukrotnie niższy od wskaźnika sławieńskiego (biorąc za podstawę dane z roku 1762 było to minus 13,5%). Uległ on znacznej poprawie podczas następnego roku, co wyniosło ostatecznie tylko 5% absolutnego ubytku w porównaniu z wielkością z roku 1756. W Sławnie – jak widać – skutki wojenne przełożyły się na dłużej trwającą depopulację miasta.

Dane o stanie zaludnienia z roku 1762 i 1763 przyjmujemy jako pewne zapisy¹². Biorąc pod uwagę, że kilka lat później zaludnienie Sławna osiągnęło poziom sprzed wojny siedmioletniej (1756 rok), można przyjąć, iż większość mieszkańców miasta (bogatszych?) zdecydowała się w tym okresie na czasową migrację, np. na tereny mniej zagrożone bezpośrednią obecnością obcych wojsk (północna Wielkopolska). Sławno, które leżało przy głównym północnopomorskim trakcie komunikacyjnym, było doświadczane przez wojska rosyjskie (oblegające Kołobrzeg w latach 1758, 1760 i 1761) rujnujące materialne zasoby mieszkańców i niszczące ich podstawowe obiekty gospodarczo-produkcyjne. Wyraźny wzrost zaludnienia Sławna w ciągu kilku lat po roku 1763 wydaje się zrozumiałym procesem kompensacyjnym.

Załamanie w procesie wzrostu ludnościowego i znaczne nieraz ubytki w potencjale demograficznym Sławna były krótkotrwałe. Podsumowując, w latach 1756–1775 Sławno należało do 11 miast Pomorza Tylnego (na 19), w których odnotowano wówczas dodatni bilans ruchów ludnościowych dających przyrost o ponad 130 osób (większy w Darłowie tylko o 63), gdy

¹² Są potwierdzone w źródłach podstawowych: AP Szcz., RiS, Nr 688, s. 27–28; Nr 690, s. 26–27 i upowszechnione w literaturze naukowej: J. Wiśniewski, *Pomorze Zachodnie w dobie kapitalizmu*, [w:] *Pomorze Zachodnie. Nasza ziemia ojczysta*, K. Ślaski (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 1960, s. 127; Z. Szultka, *Rozwój zaludnienia Słupska*, s. 95 (tab. 7); tenże, [w:] *Historia Słupska*, S. Gierszewski (red.), Poznań–Słupsk: Wydawnictwo Poznańskie 1981, s. 217 (tab. 4).

Ryc. 1. Liczba ludności Sławna i Darłowa w latach 1740–1806 (źródło: jak pod Tab. 1)

w tym samym czasie wysokie wskaźniki ubytku absolutnego charakteryzowały rozwój ludnościowy m.in. Kołobrzeg i Słupsk. Wśród 19 miast Hinterpommern w 1756 roku Sławno pod względem liczby ludności zajmowało siódme miejsce, w 1775 roku szóste¹³.

Między rokiem 1763 i 1798 liczba ludności w Sławnie wzrosła o 730 osób, co dało wskaźnik 172%, w Darłowie zaś 128,4%¹⁴. Trzeba pamiętać, konfrontując dane, o bardzo niskiej podstawie wyjściowej dla Sławna, wyznaczonej ubytkiem ludności tego miasta w czasie wojny siedmioletniej o 1/4 (do stanu tylko 1015 mieszkańców) w porównaniu z notowaniem z 1756 roku. Indeks zaludnienia obu tych miast w trzydziestoleciu 1768–1798 (choć bardziej wyrównany) także wykazywał większą statystyczną dynamikę w Sławnie – wynoszącą 142,5, w Darłowie 127,4. Jedynie przy uwzględnieniu zaludnienia między 1740 i 1798 rokiem otrzymujemy dla obu miast wskaźniki prawie jednakowe, z nieznaczną przewagą Darłowa – 121,3, Sławno – 120¹⁵. W bardziej stabilnym okresie między 1772 i 1798 rokiem Sławno powiększyło się tylko o 290 osób, czyli średnio o 10,5 osoby rocznie, a zatem o wielkość nieco wyższą od własnego przyrostu naturalnego. W ciągu całego ostatniego ćwierćwiecza XVIII stulecia w Sławnie średnia rocznych przyrostów to 8–9 osób, w Darłowie 15–16. Pamiętając, że liczba mieszkańców Darłowa była większa o 25–27%, należy wnioskować, że zaludnienie jego (średnia wieloletnia) kształtowało się też dzięki niewielkiej migracji do tego miasta, czego w Sławnie nie dało się jeszcze zauważyć. Wówczas odnotowano krótsze okresy wyraźnych załamań tych wskaźników, np. w latach 1790–1794 przyrost naturalny w Sławnie to tylko 11 osób, czyli 2,2 rocznie, w Darłowie 2,5¹⁶. W latach 1800–1806, przy większym zaludnieniu, przyrost naturalny w Sławnie to zaledwie 6–7 osób rocznie¹⁷.

Reasumując, w drugiej połowie XVIII stulecia ludność Sławna wzrastała bardzo wolno oraz nierównomiernie i – jak w całym regionie pruskiego Pomorza – na podstawie własnego przyrostu naturalnego. Jednak efektywność tego trendu w Sławnie ogólnie była wyraźnie korzystniejsza na tle porównawczym; np. w latach 1763–1801 dla prawie dwukrotnie większego Koszalina zanotowano przyrost ludności rzędu 30%, dla Sław-

¹³ Analiza na podstawie AP Szcz., RiS, Nr 699 (Geheimes Finantz Buch pro Anno 1775). Sławno w 1775 r. wyprzedzały Kołobrzeg, Słupsk, Koszalin, Darłowo i Białogard.

¹⁴ Stan z 1763 roku = 100%.

¹⁵ Obliczenia własne na podstawie statystyki zaludnienia w Tab. 1 i na Ryc. 1.

¹⁶ Obliczenia na podstawie *Topographisch-Statistisch-Geographisches Wörterbuch...*, Theil 10, Halle 1801, s. 178–179 (Darłowo), s. 308–309 (Sławno).

¹⁷ Obliczenia na podstawie danych z Tab. 1.

na wyniósł 70%¹⁸. Sławno w pierwszym pięcioleciu XIX wieku, tuż przed walną konfrontacją Prus z napoleońską Francją, cechowała równowaga w zaludnieniu na poziomie 1700 mieszkańców.

2. Ruch naturalny ludności

Informacje statystyczne o ruchu naturalnym ludności Sławna w latach 1762–1798, oparte na 14 rocznych notowaniach, są zawarte w Tabeli 2. Analiza tych notowań skłania do pewnych uwag. W pierwszych dwóch latach po zakończeniu wojny siedmioletniej (ustanie konfrontacji między Prusami i Rosją, 1762 roku) mamy w Sławnie do czynienia z dodatnim przyrostem naturalnym, ale na poziomie raczej śladowym

Tabela 2. Ruch naturalny ludności Sławna w XVIII wieku

Rok	Liczba zawartych małżeństw	Liczba urodzeń	Liczba zgonów	Przyrost naturalny		Uwagi
				plus	minus	
1735	10	77	62	15	–	dotyczy parafii Sławno ^x dotyczy parafii Sławno ^x
1736	7	68	66	2	–	
1762/63	19	45	41	4	–	
1763/64	27	58	52	6	–	
1770/71	12	61	37	24	–	
1771/72	16	81	42	39	–	
1772/73	12	67	44	23	–	
1773/74	11	41	40	1	–	
1775	8	44	25	19	–	
1776	25	97	40	57	–	
1783	16	38	64	–	26	
1790	58 (rocznie średnio 11,6)	52	60	–	8	
1791		48	39	9	–	
1792–1794		125 (średnia roczna 41,7)	115 (średnia roczna 38,3)	średnia roczna 3,3	–	
1798	14	55	88	–	33	

^x – do parafii Sławno należały wówczas Warszkowo i Bobrowice.

Źródło: AP Szcz., Archiwum Książąt Szczecińskich (dalej AKS), I/3526, f. 2; I/3527, f. 67; tamże, RiS, Nr 687, 688, 690, 692–695, 699; Archiwum Państwowe w Koszalinie – Oddział Słupsk (dalej AP Kosz.-Oddział Sl.), Biblioteka nr 134; *Pommersche Archiv der Wissenschaften und des Geschmacks*, J.Ph. Hahn, G.F. Pauli (hrsg.), Bd. III, Stettin–Anklam: Löwe, Kaffke 1784, s. 129; Ch.F. Wutstrack, *Kurze historisch...*, s. 664; *Topographisch-Statistisch-Geographisches Wörterbuch...*, Theil 10, s. 308–309 (przeliczenia dla lat 1792–1794); L.W. Brüggemann, *Beiträge...*, s. 369–372.

¹⁸ Obliczenia własne na podstawie Tab. 1; H. Lesiński, A. Muszyński, [w:] *Dzieje Koszalina*, B. Drewniak, H. Lesiński (red.), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 1967, s. 165 (tab. 12).

(4–6 osób), czego nie zanotowano dla Darłowa ani nawet Słupska¹⁹. Dane i wskaźniki dla Sławna poprawiły się do przełomu lat 70. i 80. XVIII wieku. Nie był to proces sukcesywny. Należy np. odnotować wynik zbilansowania przyrostu naturalnego i osiągniętego efektywnego stanu zaludnienia Sławna w jednym szczególnie okresie. W latach 1771–1773 dodatni przyrost naturalny wyniósł 86 osób (Tab. 2). Natomiast zaludnienie zmniejszyło się w wymiarze absolutnym o 109 osób (por. Tab. 1 i adnotacja pod Tab. 4), tak więc sumaryczny ubytek to bez mała 200 osób (14% stanu zaludnienia z 1771 roku)²⁰. W pierwszej połowie lat 70. XVIII wieku coroczny dodatni przyrost naturalny to średnio 21 osób (tj. około 15‰); był on dość stabilny, z wyjątkiem okresu 1773–1774. W końcowych kilkunastu latach XVIII wieku przyrost naturalny był wyraźnie nierównomierny i ujemny. Biorąc za podstawę obliczeń notowania z siedmiu lat, średnia ujemnego salda w ruchu naturalnym wyniosła 9 osób; najwięcej w 1783 roku – 26 i w 1798 – 33 osoby²¹.

Możliwa jest do uchwycenia relacja wielkościowa między przyrostem naturalnym a rzeczywistym wzrostem zaludnienia Sławna (częściowo oparta na szacunku) w niektórych okresach drugiej połowy XVIII wieku²². W latach 1762–1763 kształtowała się ona (w liczbach absolutnych) jak 10 : 18, w latach 1771–1775 jak 106 : 31, w latach 1771–1794 jak 15 : 65. W pierwszym przypadku oznaczało to dodatni udział imigracji we wzroście zaludnienia rzędu blisko 45% ponad przyrost naturalny, w drugim – tendencję bardzo wyraźnie przeciwną, bowiem Sławno wskutek wychodźstwa straciło blisko 70% swojego przyrostu naturalnego, a w trzecim okresie, przy ujemnym bilansie ruchu naturalnego (–15 osób), cały uzyskany sumaryczny wzrost zaludnienia, czyli łącznie 80 osób, należy zapisać na konto ruchu migracyjnego. Bardzo negatywne wyniki zanotowano w 1798 roku, kiedy przyrost naturalny był ujemny aż o 33 osoby i spowodował kolejny spadek ogólnej liczby ludności (ostatni na przełomie XVIII i XIX wieku).

Również tylko wybiórczo (na tym etapie rozpoznania) można dokonać dla Sławna obliczeń wysokości stopy urodzeń w drugiej połowie XVIII wieku, opierając się na materiale statystycznym dotyczącym wielkości zaludnienia miasta (Tab. 1) i ruchu naturalnego (Tab. 2, rubryka 3). W 1763 roku wyniosła ona (na 1000 mieszkańców) 23,4, w 1771 – 34,6,

¹⁹ Na przykład w Koszalinie średnia roczna przyrostu naturalnego w tamtym czasie to około 25 osób. Por. *Dzieje Koszalina...*, s. 164.

²⁰ Obliczenia własne.

²¹ Obliczenia i dane na podstawie Tab. 2. W Darłowie w 1798 roku ujemny bilans ruchu naturalnego to 53 osoby; L.W. Brüggemann, *Beiträge...*, s. 369–372.

²² Obliczenia na podstawie danych zawartych w Tab. 1 i 2.

w 1775 – 33,7, w 1790 – 31,9, w 1798 – 31,7. W sumie stopa urodzeń w ostatnim ćwierćwieczu XVIII stulecia utrzymywała się na stabilnym i raczej wysokim poziomie około 32–34‰, ale przy niekiedy równie wysokiej stopie zgonów (np. lata 1762 i 1763, 1773, 1792–1794) bądź nawet znacznie wyraźnie wyższej (np. rok 1783 i 1798) nie dawało to szans na większy naturalny rozwój demograficzny Sławna.

O średniej długości życia decydowała przede wszystkim niebywale wysoka śmiertelność wśród dzieci (0–14 lat), zwłaszcza w pierwszym roku życia. To ważne dopełnienie wiedzy o tendencjach w ruchu naturalnym ludności Sławna, chociażby na przykładzie początkowych lat 70. XVIII stulecia. W 1770 roku w Sławnie zmarło 19 dzieci, co w odniesieniu do ogółu zgonów dało wskaźnik 51% (w Darłowie 50%); w 1771 roku odpowiednio: 24 – 57% (w Darłowie 24%), w 1772 roku 28 – 64% (w Darłowie 42%), w 1773 roku 17 – 42% (w Darłowie 69 dzieci – 67%)²³.

Podstawową cechą stopy zgonów w Sławnie (po wojnie siedmioletniej) na przykładzie lat 1762–1775 i 1798 była znaczna przewaga śmiertelności po stronie płci żeńskiej (w 6 na 8 notowań), wynosząca od 10% do 44% – średnio 29%. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że w Sławnie była to trwała tendencja w większości lat drugiej połowy XVIII wieku. Taka właściwość odpowiadała wymowie podobnej uśrednionej statystyki zgonów mieszkańców Pomorza Zachodniego w latach 1778–1798 (por. niżej)²⁴.

Można założyć, iż o tej przewadze nie decydowała jakaś dotkliwa śmiertelność wśród najmłodszych roczników płci żeńskiej. Z adnotacji z czterech lat 1770/71–1773/74 wynika, że przy istotnie wysokiej śmiertelności dzieci (19, 24, 28 i 17, bez zaznaczenia jednak bliższej wartości wiekowej), wynoszącej wówczas średnio 54% wszystkich zgonów w mieście, zgony dziewczynek stanowiły 48%, chłopców – 52%²⁵.

Bardzo wysoki wskaźnik zgonów w grupie wiekowej do 14 lat, zwłaszcza do 5. roku życia, nie był zjawiskiem odosobnionym dla Sławna czy Darłowa w drugiej połowie XVIII wieku. W dwudziestolecie 1778–1798 stopa umieralności na pruskim Pomorzu (Vor- und Hinterpommern) to średnio 50,6‰ populacji w tym przedziale wiekowym (łącznie z martwo urodzonymi – średnia 3‰ ogółu zgonów)²⁶. Na płć męską przypadało 52%,

²³ Obliczenia własne na podstawie AP Szcz., RiS, Nr 687, 692, 693, 694. Np. w Słupsku w 1773 roku zmarło więcej dzieci niż się urodziło: 87 i 79.

²⁴ J. Kisielewicz, R. Turczynowski, Analiza zgonów ludności Pomorza Zachodniego w latach 1778–1798, *Przegląd Lekarski*, Nr 4, 1969, s. 4 (Tab. II).

²⁵ W Darłowie śmiertelność dzieci w latach 1770/71–1773/74 to średnio 46% wszystkich zgonów. Obliczenia własne, porównania i oceny na podstawie AP Szcz., RiS – jak pod Tab. 1; L.W. Brüggemann, *Beiträge...*, s. 369–372.

²⁶ J. Kisielewicz, R. Turczynowski, *Analiza zgonów...*, s. 4 (tab.) i 6.

na żeńską 48%. Równowaga zgonów dla osób obu płci ukształtowała się w przedziale 15–25 lat, dla wszystkich pozostałych roczników większa była śmiertelność wśród kobiet (średnio 54%)²⁷.

3. Struktura płci i wieku

Wyniki obliczeń dotyczących struktury i wzajemnych relacji statystycznych obu płci mieszkańców Sławna od zakończenia wojny siedmioletniej (1762/1763 roku) do schyłku XVIII wieku są zawarte w Tabeli 3. W Sławnie stosunek procentowy mieszkańców populacji męskiej do żeńskiej osiągnął w latach 1762 i 1763 najgorsze notowania (dysproporcje) w nowożytnych i najnowszych dziejach miasta. W tych dwóch latach odsetek męskiej części ludności zmalał do poziomu odpowiednio: 40,3 i 38,9. Do zbliżonego poziomu obniżył się także w znacznie większym Słupsku (średnia 39,9%)²⁸.

Do 1770 roku w Sławnie nastąpiło korzystne spłaszczenie obu wskaźników struktury płci: 49,5% mężczyźni i 50,5% kobiety. Nigdy później (do początku XX wieku) nie osiągnęły one tak zrównoważonego poziomu. W Słupsku np. odsetek męskiej ludności wzrósł tylko do 45²⁹. Wiemy (por. zaludnienie, Tab. 1), że niemal zrównoważenie odsetka płci męskiej i żeńskiej w Sławnie w 1770 roku nastąpiło w nietypowych warunkach, tzn. załamania demograficznego, przyczyn którego rozpoznane dotąd źródła nie dają pewnego wytłumaczenia. Być może teza o okresowym exodusie ludności z tego miasta – głównie kobiet z dziećmi – wskutek nieurodzaży i narastającego niedostatku żywności jest przekonująca. W porównaniu z danymi z 1768 roku ludność Sławna zmniejszyła się w 1770 roku o 27,2%, ale część żeńska aż o 36%, populacja męska zaś o 15,5%³⁰. W pierwszej połowie lat 70. XVIII wieku wskaźnik ludności męskiej w Sławnie utrzymywał się na niskim poziomie; średnia dla lat 1771–1775 (bez 1774 roku) wyniosła 42,8, w Słupsku wyraźnie wyższa – 45,1. W latach 1797–1798 wskaźnik ten dla Sławna wyniósł 46 i był o 2–3 punkty niższy od notowań z pierwszej połowy XIX wieku.

Trudna do jakościowego opisu i bardziej złożonej charakterystyki jest struktura wiekowa mieszkańców Sławna, bowiem brakuje w pełni wartościowszych źródeł bezpośrednich. Dysponujemy kilkoma zaledwie zapi-

²⁷ Obliczenia na podstawie danych statystycznych zawartych w: tamże.

²⁸ Obliczenia własne dla Słupska wg AP Szcz., RiS, Nr 688, s. 27–28; Nr 690, s. 26–27.

²⁹ Obliczenia na podstawie AP Szcz., RiS, Nr 687, s. 99, 155–156.

³⁰ Podstawa obliczeń: tamże, Nr 687, s. 99, 155–156; Nr 695 (b.s.).

Tabela 3. Stosunek procentowy mężczyzn i kobiet w Sławnie w latach 1762–1798

Rok	Mężczyźni		Kobiety	
	liczba	procent ogółu mieszkańców	liczba	procent ogółu mieszkańców
1762	416	40,27	617	59,73
1763	395	38,92	620	61,08
1766	658	45,85	777	54,15
1768	522	42,65	702	57,35
1770	441	49,49	450	50,51
1771	607	41,80	845	58,20
1772	605	41,16	865	58,84
1773	614	45,72	729	54,28
1775	633	42,68	850	57,32
1797	780	47,10	876	52,10
1798	782	44,84	962	55,16

Źródło: opracowanie i obliczenia wskaźnikowe własne na podstawie AP Szcz., RiS, Nr 687, s. 99, 155–156; Nr 688, s. 27–28; Nr 690, s. 26–27; Nr 692, s. 112, 117; Nr 693, s. 87, 92; Nr 694, s. 106, 111; Nr 695 (bs); *Topographisch-Statistisch-Geographisches Wörterbuch...*, Theil 10, s. 308; L.W. Brüggemann, *Beiträge...*, s. 400.

sami z końca XVIII stulecia, które odzwierciedlają, przynajmniej wybiórczo, podstawową cechę stratyfikacji ludności cywilnej w tym mieście pod względem wiekowym. Wśród mieszkańców Sławna w tamtym okresie procesy naturalnej wymiany pokoleniowej i proporcje w dwóch głównych grupach (ówcześnie wyodrębnianych jako standardowe), tj. do 14 lat włącznie i od 15. roku życia, cechowała wyraźna rozpiętość (do 40%). Na 100 mieszkańców Sławna w wieku od 15 lat (mężczyźni i kobiety łącznie) przypadało dzieci do lat 14 włącznie w stosunku: 1762 rok – 98, 1768 rok – 71 (epidemia?), 1775 rok – 99, 1797 rok – 84³¹. Pozornie tylko były to korzystne relacje. Niwelowała je zarówno wysoka śmiertelność wśród roczników najmłodszych, jak i w przedziale wiekowym 15–60 lat. Prowadziło to do swoistego paradoksu: przeciętnie młoda populacja Sławna żyła średnio krótko.

4. Struktura społeczna i zawodowa

Ważne wydarzenia polityczne, zwłaszcza przebieg i skutki wojen nieomijających ziem przybałtyckich państwa pruskiego, kształtowały nierównomierny i często zachwiany proces zaludnienia, jak również

³¹ Obliczenia własne na podstawie: tamże, Nr 688, 695, 699; *Topographisch-Statistisch-Geographisches Wörterbuch...*, Theil 10, s. 178, 308. Dla Darłowa wskaźniki stabilne w kolejności: 92, 93, 91, 93.

zmienną strukturę społeczną oraz zawodową cywilnych mieszkańców Sławna. Pogłębiała się pauperyzacja nawet w warstwie dotąd ustabilizowanych i samodzielnych materialnie pełnoprawnych obywateli, poszerzając margines biedoty. Wśród 140 rodzin tworzących nieliczną społeczność Sławna w 1677 roku (razem zaledwie 432 osoby) było 18 zupełnie zubożalnych rodzin mieszczańskich i 29 rodzin robotników dniówkowych. W 1699 roku liczba osób z prawami miejskimi (ludność obywatelska) wzrosła do 172 (w Darłowie było ich 268, w Słupsku 260)³².

Dorosłych mężczyzn w mieście dzielono na obywateli i nieobywateli. Do pierwszej grupy zaliczano tych, którym przysługiwał status głowy domu (rodziny, także jednoosobowej) i tylko oni mieli prawo prowadzić własny warsztat (produkcyjny, usługowy) i wstępować do cechu. Nieobywatele byli pod względem społecznym i ekonomicznym osobami podporządkowanymi (pod opieką władz miejskich). Do tej grupy należeli głównie: uczniowie, czeladnicy, służba domowa, parobcy i pracownicy dorywczy (dniówkarze). Syn obywatela dziedziczył prawo do statusu ojca. Nieobywatel musiał, najczęściej przez wiele lat, dochodzić do samodzielności w uprawianiu zawodu uważanego za godny mieszczanina (Bürger), przede wszystkim w konkretnej dziedzinie rzemiosła bądź jako rolnik/ogrodnik (Bauleute) dysponujący własną ziemią. W sumie chodzi o profesje dające dochodowość i niezależność materialną.

Zróżnicowanie majątkowe i obszary ubóstwa, wręcz nędznej egzystencji, powiększały się, stanowiąc jedną z elementarnych cech społeczno-gospodarczych miast Królestwa Pruskiego w XVIII wieku. Do wyludnionych lub wyludniających się miast (wskutek wojen i ich następstw) zaczęła po części napływać ludność wiejska. W Sławnie było to jednak zjawisko marginalne. Biedne miasto o wybitnie agrarnym i co najwyżej drobno-rzemieślniczym charakterze nie dawało bowiem szans na stałe zatrudnienie i zamieszkanie. Ponadto wieś (zwłaszcza szlachecka) do początku XIX wieku żyła i funkcjonowała w warunkach poddaństwa osobistego, uniemożliwiających swobodne przemieszczanie się ludności.

Szeroko pojęta warstwa niższa niesamodzielnych materialnie mieszkańców stanowiła w końcu XVIII wieku 25% społeczeństwa ówczesnej Rzeszy. Po wojnie siedmioletniej np. w Berlinie 1/3 mieszkańców to biedota³³.

Wskaźnik biedoty w miastach wschodniej części pruskiej prowincji pomorskiej był zróżnicowany. Z badań i porównań przeprowadzonych tylko na podstawie danych z lat 1762–1763 i 1798 wynika, że to Słupsk

³² A. Stoebe, *Chronik...*, s. 58; H. Lesiński, [w:] *Historia Pomorza*, II/3, s. 158–159.

³³ A. Wolff-Powęska, *Niemiecka myśl polityczna wieku Oświecenia*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 1988, s. 43.

miął najwyższy wskaźnik biedoty – 22% do 25% w stosunku do ogółu mieszkańców (w porównaniu np. z Darłowem i Sławnem)³⁴. Dalsza analiza oparta na nieco innym materiale źródłowym (por. Tab. 5) potwierdza ten wniosek. W odniesieniu do Sławna widzimy, że było tu nieco (odsetkowo) więcej niż w Darłowie mieszkańców z tzw. dołów społecznych zaliczanych do zawodowych kategorii służebnych i pomocniczych. Z kolei porównanie wielkości takiej biedniackiej warstwy do liczby ludności dorosłej (tj. od 15. roku życia – Tab. 5, rubryka B) udowadnia, że (poza danymi z 1768 roku) handlowo-kupiecko/kramarskie Darłowo miało wówczas proporcjonalnie liczniejsze bardziej zasobne rodziny obywatelsko-mieszczańskie. Znacznie gorsze notowania w takich porównaniach struktury społeczno-zawodowej dotyczą Słupska (Tab. 5), które przewyższały również (o kilka punktów procentowych) odpowiednie wskaźniki dla Koszalina³⁵.

Tabela 4. Struktura demograficzna i zawodowa ludności Sławna w latach 1762–1798

Rok	Ludność cywilna ogółem	W tym							
		mężczyźni	kobiety	dzieci (do 14. roku życia)		czeladnicy	uczniowie – terminatorzy	parobcy	dziewki służebne
				synowie	córki				
1762	1033	185	240	165	254	21	21	24	123
1763	1015	177	248	165	254	16	15	22	118
1766	1435	254	376	316	294	25	32	31	107
1768	1224	235	378	200	239	29	31	27	85
1770	891	242	338	129	41	20	21	29	71
1771	1452	252	381	251	351	30	38	36	113
1772	1470	250	379	268	372	29	27	31	114
1773 ^x									
1775	1483	256	377	275	357	30	32	40	116
1776	1574	288	408	308	348	31	33	39	119
1797	1665	330	428	325	314	32	35	58	134
1798	1744	341	483	298	344	37	43	63	135

^x – w tej Tabeli, podobnie jak w Tab. 1, pominięto dane za 1773 rok z powodu rozbieżności w zapisach statystycznych zawartych w źródle: AP Szcz., RiS, Nr 694, s. 111 (*Historisches Büchlein...* pro 1773/4). Tamże, w podsumowaniu (*Summa generalis*), błędny wpis liczby 1443 mieszkańców – winno być 1343.

Źródło: AP Szcz., RiS, Nr 687, s. 99, 155–156; Nr 688, s. 27–28; Nr 690, s. 26–27; Nr 692, s. 112, 117; Nr 693, s. 87, 92; Nr 694, s. 106, 111; Nr 695 (bns); Nr 697 (bns); Nr 698 (bns); Nr 699 (bns); AP Kosz.-Oddział Śl., Biblioteka nr 134: *Historisches Büchlein von denen Städten der Provinz von Vor und Hinter Pommern de Anno 1776/7.II.3* (rękopis oprawny); *Topographisch-Statistisch-Geographisches Wörterbuch...*, Theil 10, Halle 1801, s. 308; L.W. Brüggemann, *Beiträge...*, s. 400; A. Stoebbe, *Chronik...*, s. 69.

³⁴ Z. Szultka, [w:] *Historia Słupska...*, s. 225.

³⁵ Dla lat 1762–1763 wskaźnik wyniósł nieco powyżej 47%, w 1798 roku – 37%. Obliczenia własne na podstawie *Dzieje Koszalina...*, s. 162, tab. 12.

Tabela 5. Wskaźniki procentowe czeladników, uczniów, parobków i dziewczek służebnych w stosunku do ogółu ludności miejskiej (A) i ludności dorosłej* (B) w drugiej połowie XVIII wieku

Rok	Sławno		Darłowo		Słupsk	
	A	B	A	B	A	B
1762	18,3	44,5	12,6	27,8	22,4	59,2
1766	13,6	31,0	—	—	—	—
1768	14,0	28,0	13,5	30,1	22,2	54,0
1772	13,7	32,0	12,2	24,3	20,6	52,5
1775	14,7	34,4	11,3	24,2	19,3	46,9
1776	14,1	31,9	10,8	23,5	18,8	45,6
1797	15,6	34,2	11,8	25,8	19,9	48,2
1798	15,9	33,7	13,3	25,8	27,9	52,7

* – tj. od 15. roku życia.

Źródło: obliczenia własne na podstawie AP Szcz., RiS, Nr 688, s. 27–28, 47–48; Nr 693, s. 60, 87, 92; Nr 695 (bns); Nr 699 (bns); AP Kosz.-Oddział Śl., Biblioteka nr 134: *Historisches Büchlein...*; *Topographisch-Statistisch-Geographisches Wörterbuch...*, Theil 10, s. 178, 308; tamże, Theil 12, Halle 1802, s. 42; L.W. Brüggemann, *Beiträge...*, s. 400; A. Stoebbe, *Chronik...*, s. 69.

Takie miasto jak Sławno, małe i o wybitnie rolniczo-wiejskim zapleczu rynkowym oraz niemające do końca XVIII wieku wyraźnych i stabilnych cech strukturalno-rozwojowych, mogło, mimo wszystko, tworzyć bardziej zróżnicowany usługowy rynek dla pracowników najemnych, a przy okazji dawać szanse na kształcenie zawodowo-rzemieślnicze, o czym mówi wzrost liczby czeladników i uczniów (Tab. 4). Napływ do miasta młodych ludzi, którzy nie spełniali kryteriów miejskich praw obywatelskich, był faktem. Postępujący proces pauperyzacji i zróżnicowania społeczno-zawodowego mieszkańców Sławna uwidacznia się wyraźnie w takim oto ujęciu porównawczym. O ile w latach 1766–1798 liczba stałej ludności cywilnej w Sławnie wzrosła o 310 osób, tj. o 21,5%, to w grupie czeladź, parobcy, uczniowie (terminatorzy), dziewczki służebne wzrost ten wyniósł aż 42,5%³⁶.

Pośrednikiem między władzami miasta a tą częścią jego mieszkańców był urząd „wójta ubogich” (Armen-Voigt), który zajmował mieszkanie należące do kasy miejskiej i przez nią (jak się wydaje) opłacany. W mieście (1799 roku) znajdowały się dwa domy przeznaczone dla parobków, sług i służących (Knechtenwohnung)³⁷.

Wśród niesamodzielnych materialnie grup czynnych zawodowo, na stałe w Sławnie mieszkających, warto podkreślić utrwalenie się kategorii

³⁶ Obliczenia własne wg danych w Tab. 4.

³⁷ H. Weber, *Die Hauseigentümer in Schlawe. Nach dem Feuer-Societäts-Catastrum 1800–1806*, Ostp. Heimat. Beilage 1939, Nr 1–3, s. 13 (passim).

najemnych robotników dniówkowych, z którymi się stykamy już w okresie wielkiego zubożenia miasta po wojnie trzydziestoletniej. Liczebny rozwój owych pracobiorców nie jest raczej możliwy do ścisłego ustalenia. Wiemy np., że w 1799 roku 13 robotników spośród robotników dniówkowych (głowy rodzin) było właścicielami 12 parcel i stojących na nich niewielkich domów (tzw. budy)³⁸. Zauważmy zatem, że w Sławnie pod koniec XVIII stulecia wykształciła się pewna społeczność pracowników najemnych wywodzących się prawdopodobnie m.in. z zubożałych rzemieślników egzystujących na poziomie raczej poprawnej niezależności majątkowej (dzięki pracy w warsztatach rzemieślniczych, tutejszych małych prywatnych zakładach produkcyjno-przetwórczych, rolnictwie lub leśnictwie miejskim, pomocniczej obsłudze administracyjno-komunalnej itp.). Chodzi naturalnie o ówczesną najbardziej „zamożną” część rodzącej się w Sławnie prekapitalistycznej „klasy robotniczej”, której nie należy łączyć z (ujętą w Tab. 4) grupą czeladniczo-uczniowską (przysposabiającą się do zawodów), tym bardziej z ludźmi obsługującymi gospodarstwa i domostwa (parobcy, służący, dziewczki).

5. Struktura narodowościowo-etniczna i religijna

W ostatnich dziesięcioleciach władztwa książąt pomorskich (w XVI i do połowy XVII wieku) można mówić o przejawach syntezy żywiołu słowiańskiego i niemieckiego, która wytworzyła specyficzną atmosferę etniczności pomorskiej, zwłaszcza na terenach położonych na wschód od Koszalina (Góry Chełmskiej). Z chwilą przejścia wschodnich obszarów byłego państwa Gryfitów pod władztwo Brandenburgii wzrastał z roku na rok nacisk struktur administracyjnych rządu elektorskiego wypełniających też posłannictwo w zacieraniu wszelkich odrębności narodowościowo-etnicznych, obyczajowych oraz religijnych terenów Hinterpommern. Wojna trzydziestoletnia, jak i następne konflikty międzynarodowe z udziałem Brandenburgii (ze Szwecją 1674–1679, wielka wojna północna 1700–1721, wojna siedmioletnia 1756–1763) wiązały się z wyniszczającymi przemarszami wojsk przez tereny nadbałtyckie między Wisłą a Odrą, zwłaszcza wojsk rosyjskich w latach 1758–1762. Te nieszczęścia wojenne wprost (kontrybucje, rabunki, zwiększone podatki na rzecz armii pruskiej) i pośrednio (epidemie chorób zakaźnych) dotknęły w większym stopniu słabszy gospodarczo rodzimy żywioł słowiański.

³⁸ Tamże.

Można założyć, iż jeszcze w końcu XVII wieku wiejskie obszary (wsie) w okolicach Sławna (na wschód i południe) zamieszkiwała w różnych liczebnie enklawach autochtoniczna słowiańska ludność pomorska. Jest to wnioskowanie racjonalne, biorąc pod uwagę zdanie specjalistów, że granice powszechnego występowania mowy słowiańskiej wśród chłopstwa, a nawet drobnej szlachty przebiegała w końcu XVII wieku tylko 15–17 km na wschód od Sławna; orientacyjnie od Ustki na południe linią Grabno–Strzelino–Reblino–Wrząca Pomorska–Warcino³⁹. Obecność autochtonicznej ludności kaszubsko-pomorskiej w okolicach Sławna jeszcze w XVIII stuleciu potwierdzają źródłowe zapisy, np.: w 1736 roku z pobliskiego Kwasowa „zbiegło dwóch kaszubskich chłopów”; w 1765 roku pewna część rodzimych mieszkańców Tychowa mówiła po kaszubsku⁴⁰. Nasilenie procesu germanizacyjnego we wschodnim regionie pruskiego Pomorza dostrzec można po 1720 roku (tzn. po wojnie 21-letniej). Złożyły się na to: specjalne ustawodawstwo państwowe rygorystycznie przestrzegane przez coraz sprawniejszy i liczniejszy aparat urzędniczy; bardziej gorliwe i sumienne sprawowanie misji germanizacyjnej przez kościoły protestanckie (luterkański, kalwiński), będące wyrazicielami pruskiej racji stanu; zaostrzenie stosunków poddańczych na wsi szlacheckiej; wreszcie – akcja kolonizacyjna, tj. sprowadzanie na pruskie Pomorze przede wszystkim Niemców wyznań protestanckich z wielu stron Prus i Rzeszy.

Sławno już w XVII wieku było miastem w pełni etnicznie niemieckim, w którym ostatecznie zanikła wśród jego stałych mieszkańców mowa pomorsko-kaszubska⁴¹. W ukształtowanym wówczas monolicie niemieckości tego miasta zaszły jednak niewielkie zmiany strukturalno-etniczne. Można je dostrzec od początku XVIII wieku wraz z nadaniem Sławnu statusu małego ośrodka garnizonowego (1718 rok, o tym niżej) i pojawieniem się pierwszych rodzin żydowskich w ramach trwałego osadnictwa wyznawców religii mojżeszowej reglamentowanego ściśle przez władze państwowe Prus (por. niżej).

W źródłach trudno szukać choćby zapisów statystycznych o ludności nieniemieckiej rodzimego pochodzenia słowiańskiego (uściślając – pomorsko-kaszubskiej) ani też polskiej. Do połowy XVIII wieku zwarta linia osadnictwa niemieckiego wyparła ludność autochtoniczną już na odleg-

³⁹ J. Lindmajer, [w:] *Dzieje Słupska...*, s. 182. W połowie XVII wieku zaledwie około 10 km na wschód od Sławna.

⁴⁰ Z. Szultka, *Język polski w Kościele ewangelicko-augsburskim na Pomorzu Zachodnim od XVI do XIX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum 1991, s. 96, 99, 205.

⁴¹ Tamże, s. 88, 94.

łość 15–20 km na wschód od Słupska⁴². Nie może to jednak stanowić jednoznacznego dowodu na to, że w okolicach Sławna (Kwasowo, Tychowo) czy w samym mieście została doszczętnie wyrugowana ludność słowiańska rodzimego pochodzenia. Jeżeli się jeszcze zachowała – tu urodzona bądź napływowa ze wsi – to była ona protestancka, tak jak (z pewnością) wszyscy lub większość sprowadzonych na teren sławieński kolonistów z Rzeczypospolitej narodowości polskiej („Polnische Kolonisten”) i „niemieccy dysydenci” przed i po pierwszym rozbiórze Polski⁴³.

Istnieje śladowy punkt zaczepienia umożliwiający podjęcie próby hipotetycznego oszacowania liczby żołnierzy przebywających w niewielkim sławieńskim garnizonie⁴⁴, zwербowanych drogą zaciągów przymusowych lub służących przez długie lata dobrowolnie w szeregach armii pruskiej. Według danych z 1766 roku w jednostkach słupskiego pułku huzarów (ogółem 1395 żołnierzy), którego jeden ze szwadronów stacjonował w Sławnie od 1718 roku, służyło 410 Polaków na 768 czynnych żołnierzy spoza krajów i prowincji pruskich (53,4% tej kategorii pochodzenia). W większości byli to protestanci, bowiem w całym pułku odnotowano wtedy 136 katolików. Zapewne znajdowali się wśród nich nie tylko Polacy z pochodzenia i stałego miejsca zamieszkania. Polaków wśród katolików była przeważająca liczba (około 85–90%)⁴⁵, do wniosku takiego skłania państwowość i „geografia” rodowa pozostałych niepruskich żołnierzy (Węgrzy).

W różnych okresach obecności w Sławnie formacji garnizonowej pod koniec XVIII wieku na pewno przebywali w niej żołnierze narodowości polskiej; (1) w większości zniemczeni i wyznania luterańskiego, posługujący się tylko językiem niemieckim, których mogło być (niekiedy) kilkadziesiąt (około 30–40); (2) w mniejszości – żołnierze posługujący się językiem niemieckim (jako drugim), wyznania katolickiego (najwyżej kilkunastu). Do ówczesnej praktyki i obyczajowości (prawnie dozwolonej) należało zamieszkiwanie żołnierzy z rangą na kwaterach w prywatnych domach wraz z rodzinami, a nawet ze służbą (np. w 1768 roku 49 żon i 68 dzieci⁴⁶). Zatem liczbę ludności narodowości polskiej przynajmniej

⁴² J. Lindmajer, [w:] *Dzieje Sławna...*, s. 180.

⁴³ K. Zimmermann, *Fryderyk Wielki i jego kolonizacja rolna na ziemiach polskich*, t. II, Poznań: Drukarnia i Księgarnia św. Wojciecha 1915, s. 267–275.

⁴⁴ Bliżej o historii Sławna jako miasta garnizonowego od 1718 roku: J. Lindmajer, *Wojsko w dziejach Sławna 1718–1901*. Część pierwsza: od roku 1718 do końca wojen napoleońskich, *Dorzecze*, nr 6, 1996.

⁴⁵ Dane i obliczenia na podstawie K.W. Schöning, *Geschichte des Königlich Preussischen Fünften Husaren Regiments*, Berlin: C.G. Lüderitz 1843, s. 120.

⁴⁶ AP Szcz., RiS, Nr 695: Summarische Tabelle von denen in der Provintz Pommern stehenden Infanterie und Cavallerie Regimentern; L.W. Brüggemann, *Beiträge...*, s. 401.

okresowo zamieszkującej w Sławnie trzeba znacznie powiększyć o cywilów tutejszego garnizonu (o około 20–25 kobiet i 10–15 dzieci w 1768 roku; o około 15–20 kobiet i 20–25 dzieci w 1798 roku).

W szacunkach dotyczących statystyki etnicznej miasta w drugiej połowie XVIII wieku nie uwzględniamy więc wszystkich żołnierzy katolików z rodzinami i ustalamy ich liczebność w maksymalnej wysokości około 50 osób, co stanowiło (na przykładzie lat 1768 i 1798) około 3,5–3,7% ogółu mieszkańców. Dodając ówczesny rzeczywisty wskaźnik ludności żydowskiej, wynoszący średnio (według danych z Tab. 6) 1,3%, uzyskujemy około 5% jako miarę ówczesnego stanu zaludnienia Sławna nieniemieckim elementem etnicznym. Po wojnach napoleońskich (1815 rok) ten wskaźnik będzie się utrzymywał na zbliżonym poziomie, głównie wskutek stałego wzrostu w tym mieście liczby mieszkańców żydowskich.

Dysponujemy konkretnymi informacjami statystycznymi o początkach rozwoju sławieńskiej mniejszości żydowskiej. Ta diaspora wyznaniowo-etniczna kształtowała się i tutaj, w XVIII stuleciu, pod dominacją pruskiego ustawodawstwa gospodarczo-podatkowego⁴⁷, w obyczajowych i społeczno-religijnych okowach, chociaż w państwie formalnie kierującym się zasadami tolerancji religijnej od końca XVII wieku⁴⁸.

Nie można dokładnie ustalić, kiedy w Sławnie osiedlili się na stałe pierwsi Żydzi. Bardzo słabo jest rozpoznane zagadnienie obecności, warunków prawnych i materialnych podstaw egzystencji Żydów na terenie brandenburskiego/pruskiego Pomorza (Hinterpommern)⁴⁹.

Od końca XVII wieku w większych miastach, tzw. państwowych (Immediatstädte), brandenburskiego Pomorza – a do takich należało Sławno – można było zezwolić na osiedlenie się (za określoną opłatą) co najwyżej dwóm bogatym Żydom z rodzinami. Warunkiem było nabycie prawa posiadania własnego domu⁵⁰ i przez to uzyskiwanie ochronnych, w zasadzie dziedzicznych, gwarancji zamieszkania (Schutzjuden-Familien) jako prawni obywatele państwa. Od 1728 roku w miastach pruskiego Pomorza

⁴⁷ Konkret: O. Vanselow, *Geschichte der pommerschen Städte unter der Regierung Friedrich Wilhelm I*, Stettin: Druck von Herrcke & Lebeling 1903, s. 11; K. Rosenow, *Geschichte der Juden in Pommern, Pommersche Bauernkalender*, 1936, s. 46–47.

⁴⁸ S. Salmonowicz, *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Poznań: Książka i Wiedza 1987, s. 68, 136.

⁴⁹ J. Lindmajer, *Z dziejów społeczności żydowskiej na przykładzie Sławna XVII–pocz. XX wieku*, *Dorzecze*, nr 6, 1996.

⁵⁰ Tamże. Problem z tym, iż nie wiadomo, do jakiej grupy (pod względem wielkości zaludnienia) zaliczane było Sławno: do większych miast, gdzie Żydom (po edykcje z 1694 roku) można było posiadać dwa domy, czy do miast małych, w których tylko jeden dom mógł być prywatną własnością Żyda. Por. K. Rosenow, *Der Neustettiner Synagogenbrand und die Judenkravalle 1881*, *Ostp. Heimat. Beilage*, Nr 9, 1939.

pozwolono osiedlić się 65 obywatelskim rodzinom żydowskim. Stosowano ściśle limitowanie liczby takich pozwoleń osadniczych. Istniała też druga kategoria osiedleńców żydowskich – przebywających w mieście wprawdzie dożywotnio, ale bez ważności tego prawa dla swoich następców.

Dwie żydowskie rodziny z prawem zamieszkiwania, posiadające w Sławnie własne domy, w 1768 roku liczyły 8 osób (pary małżeńskie i razem czworo dzieci) oraz troje służących (privat Bediente) – razem 11 osób. Liczba rodzin była taka sama np. w 1772 i 1775 roku, a przebywało nadto 7–8 osób zaliczanych do osobistej służby domowej bądź pracowników najemnych⁵¹. Dopiero w ostatnim dziesięcioleciu XVIII wieku

Tabela 6. Liczba ludności żydowskiej w Sławnie w XVIII wieku

Rok	Liczba ludności żydowskiej	Procent ogółu ludności miasta	Dane o liczbie Żydów w najbliższych miastach
Początek XVIII wieku	1–2 rodziny (?)		Słupsk (1705 rok) 1 rodzina
1737	około 8–10		
około 1750	2 rodziny		Słupsk 27
1768	11 (2 rodziny)		
1772	15 (2 rodziny)	1,27	Darłowo 31, Słupsk 41
1775	16 (2 rodziny)		Darłowo 29, Słupsk 42
1776	20		Darłowo 32
1777	18		
1778	21	1,38	
1780	20	1,25	
1782	18	1,12	
1784	20	1,28	
1788	24	1,43	Darłowo 22, Słupsk 40
1789	22		
1790	20	1,20	
1792	22	1,30	
1794	26	1,52	Darłowo 29, Słupsk 39
1795	26		
1796	22	1,35	
1797	23		
1798	25	1,38	Darłowo 24
1799	26		
1800	25	1,46	Słupsk około 50
1801	27		

Źródło: J. Lindmajer, *Z dziejów społeczności żydowskiej...* (Tab.). Tamże podstawa źródłowa; AP Szcz., RiS, Nr 695, 697, 699; Ch.F. Wutstrack, *Kurze historisch...*, s. 664; G. Salinger, *Ein Rückblick...*, s. 7–8, 24, 84; Ostp. Heimat. Beilage 1939, Nr 8 (artykuł K. Rosenowa); E. Mews, *Die Bernsteinjuden Ostpommerns*, Ostp. Heimat. Beilage 1939, Nr 16. Obliczenia własne.

⁵¹ AP Szcz., RiS, Nr 695, 697 i 699.

liczba Żydów w Sławnie ustabilizowała się na poziomie 24–27 osób. Była to wówczas najmniejsza grupa Żydów zaliczanych do rodzin obywatelskich żyjących wtedy w miastach powiatowych Pomorza Tylnego. Pod koniec lat 60. i w latach 70. XVIII wieku było ich dwukrotnie mniej niż w Darłowie, potem te statystyki się wyrównały (por. Tab. 6)⁵².

W ostatnim ćwierćwieczu XVIII stulecia Żydzi w Sławnie stanowili tylko od 1,3% do 1,5% ogółu mieszkańców (por. Tab. 6) przy średniej statystycznej np. dla Słupska jeszcze mniejszej, bo wynoszącej w 1782 roku 1,1%, w 1794 roku 0,9%, a dla całych Prus w 1803 roku 2,3%⁵³. Niewielka grupa Żydów mieszkająca w Sławnie miała do dyspozycji pod koniec XVIII wieku (1799 rok) nieduży dom, rodzaj ochronki (tzw. Schutzzjude)⁵⁴, wykorzystywany być może jako noclegownia dla służby i miejsce odbywania podstawowych praktyk religijnych. Żydzi sławieńscy, tak jak wszędzie w Prusach, pozbawieni byli wielu przywilejów i wolności gospodarczych oraz innych uprawnień obywatelskich. Do początku XIX stulecia wiedli własne życie wyalienowani z ogółu społeczeństwa, pozostając niemal w całkowitej izolacji obyczajowo-religijnej.

Die Bevölkerung Schlawes von der Hälfte des 17. Jh. bis um die Wende vom 18. Jh. zum 19. Jh. Ausgewählte Probleme

Zusammenfassung

Themenbereich: Fünf Eigenschaften wurden anhand archivaler handschriftlicher Quellen bearbeitet: 1. Das Ausmaß der Besiedelung; 2. Die natürliche Bewegung der Bevölkerung; 3. Die Struktur der Geschlechter und des Alters;

⁵² Tamże. W Darłowie: 1768 rok – 31 Żydów w 3 rodzinach (9 osób służby), 1772 rok – 29 w 4 rodzinach (7 osób służby), 1775 rok – 32 Żydów w 5 rodzinach (9 osób służby). Średnio na rodzinę przypadało 2,6–3 dzieci.

⁵³ Obliczenia dla Słupska na podstawie: G. Salinger, *Ein Rückblick und Schicksal der Juden in Stolp in Pommern* (bmw) 1988 [na prawach rękopisu; maszynopis – ksero], s. 84; Z. Szultka, [w:] *Historia Słupska*, s. 217 (tab. 4); E. Keyser, *Bevölkerungsgeschichte Deutschlands*, Leipzig: Hirzel 1943, s. 437.

⁵⁴ A. Stoebbe, *Chronik...*, s. 69; G. Kratz, *Die Städte der Provinz Pommern*, Berlin: Bath 1865, s. 353; H. Weber, *Die Hauseigentümer...*, *Ostp. Heimat. Beilage*, Nr 3, 1939 (posesja 56 przy ówczesnej ul. Pocztowej).

4. Gesellschaftliche und berufliche Struktur; 5. Die Struktur der national-ethnischen und religiösen Zugehörigkeit.

A.D.1. Der Prozess und die Eigenschaften des potentialen demografischen Wachstums Schlawes im 18. Jh. wird in der statischen Zusammenfassung (Tab. 1) dargestellt, auch in der grafischen Darstellung mit Vergleich zu Rügenwalde. Hingewiesen wird auf die Symptome und die Ursachen des Rückgangs der Bevölkerung bis zum 7-jährigen Krieg (1762–1763), so wie auf den positiven Prozess der Zunahme der Bevölkerung in der Zeit 1763–1798). Betont wird die Quelle des Wachstums der Bevölkerung, entstanden fast ausschließlich dank eigener natürlicher Bevölkerungszunahme.

A.D.2. Die natürliche Bewegung der Bevölkerung (1762–1798) wurde statistisch analysiert. Es wurden positive Größen des Prozesses aufgedeckt, aber auch negative Erscheinungen (Tab. 2), die vor allem mit der Sterberate von Kindern in Zusammenhang zu bringen sind.

A.D.3. Tab. 3 zeigt die Analyse von Angaben und die Ergebnisse der Berechnungen der Geschlechter und des Alters der Einwohner. Es zeigt sich, dass die Anzahl der Frauen erheblich größer war, z.B. in den 60er Jahren des 18. Jh., manchmal über 41% bis 43% in den Jahren 1771–1772, 1775.

A.D.4. Die Benotung der gesellschaftlichen und beruflichen Struktur der Einwohner Schlawes im 18. Jh. basiert auf den gemeinsamen Aufzeichnungen (Tab. 4 u. 5). Eine Folgerung lautet, dass in Rügenwalde proportional mehr materiell besser situierte bürgerliche Familien lebten als in Schlawe.

A.D.5. Kennzeichnend ist die fast gänzliche Dominanz der ethnischen deutschen und protestantischen Bevölkerung im 17. Jh. Einige wenige Beispiele von Spuren der Anwesenheit einzelner Familien mit ethnischer pommersch-slawischer Abstammung. Das Erscheinen einiger weniger deutscher Katholiken in der Stadt (auch Polen) hängt mit der Einrichtung einer kleinen Husarengarnison (ab 1718), also mit Soldaten und ihren Familien, zusammen.

Dieses Material endet mit synthetischen Fragmenten einer sesshaft gewordenen jüdischen Gemeinde in Schlawe (18. Jh.), bestätigt durch statistische Eintragungen (Tab. 6).